

La maçoneria, escola de formació. La seva presència a la Catalunya del dinou.

Bonaventura Delgado*
Conrad Vilanou*

És comunament acceptada l'opinió que la maçoneria va contribuir, durant els segles XVIII i XIX, al triomf i a la consolidació dels valors que hom ha convingut a anomenar moderns. La raó, la dignitat humana, la justícia i la llibertat van ser, entre d'altres, principis assumits pels maçons com a propis, i damunt els quals s'havia d'edificar el nou temple de la modernitat. Tampoc els projectes de filantropia, interpretada com un amor envers la humanitat i millora del gènere humà, no quedaven al marge de l'ideari maçònic. És lògic, doncs, que aquesta filosofia fos assumida per bona part d'una burgesia progressista desitjosa d'anorrear qualsevol vestigi possible d'obscurantisme, i donant suport, naturalment, a aquells moviments revolucionaris d'ascendència liberal que pul-lulaven tant arreu d'Europa com d'Amèrica. De fet, tot i el risc de caure en un cert reduccionisme, podem vincular l'acció de la maçoneria amb el triomf dels ideals burgesos.

No obstant això, fóra simplista suposar que l'èxit o el fracàs de les diferents revolucions democràtiques s'haguessin d'apuntar en el deure o l'haver de la maçoneria. Com ja hem indicat, la maçoneria va col·laborar decididament en la difusió dels valors de la modernitat política i científica, però no hi va assumir -de cap manera- un paper exclusiu i hegemònic. Segons la realitat concreta de cada país, la tasca de la maçoneria va adoptar aspectes i característiques pròpies. La història de la maçoneria està determinada per les diferents geografies nacionals, com per les seves diferents cronologies, tot i que la mateixa natura hermètica de l'organització la va portar a treballar clandestinament en circumstàncies, de vegades, adverses.

---

*Bonaventura Delgado Criado és catedràtic de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Ha publicat diferents llibres sobre cultura obrera i popular a la Catalunya contemporània.

*Conrad Vilanou i Torrano és professor d'Història de l'Educació a la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.

A Catalunya, la sort de la maçoneria va córrer paral·lela a la de la seva burgesia i, per tant, va estar sotmesa als avatars de la burgesia al Principat. Avui, feliçment, disposem ja del primer estudi rigorós sobre les activitats de la maçoneria a Catalunya,¹ que completa treballs de caràcter més general, però d'indubtable rellevància per a la nostra historiografia més recent.² Tenint-los en compte, i segons les nostres mateixes investigacions, podem afirmar que la maçoneria es va perfilar aquí com un moviment marginal, obligat a pactar amb diferents forces radicals i progressistes, per tal d'articular un front comú contra els tradicionalismes existents. Ningú no ha d'oblidar que, juntament amb els idearis revolucionaris i progressistes, també van arribar a Catalunya, com a la resta d'Espanya, aquelles visions romàntiques de tarannà conservador que, en general, únicament proposaven un retorn a la teocràcia. Només d'aquesta manera podem entendre les contínues topades, lluites i guerres entre liberals i carlins. El liberalisme va arribar a consolidar-se tardanament, i encara a costa de patir crisis constants.

Abans d'analitzar la incidència i participació de la maçoneria en les batalles escolars de la Catalunya de la fi de segle, no és pas ociós fixar els aspectes i dimensions amb què es va presentar la maçoneria -culturalment parlant- als ulls dels liberals vuitcentistes. En aquest sentit, podem apuntar que la maçoneria apareixia, en aquells temps, com una autèntica i veritable escola de formació. S'imposa, doncs, realitzar una anàlisi de les diferents característiques que componien -i continuen d'alguna manera integrant- el projecte pedagògic de la maçoneria.

La maçoneria, escola de formació

La maçoneria recull tradicions, assumeix propostes i planteja alternatives ja conegudes en èpoques anteriors. Ja Matila C.Ghyka, en el seu llibre sobre *El número de oro*³ va enquadrar la maçoneria en el llarg esdevenir-se del pensament universal que, d'ençà el temps

-
- (1) SÁNCHEZ, I.; FERRÉ, P. (1990) *La maçoneria a Catalunya (1868-1936)*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Edicions 62.
  - (2) ÁLVAREZ LAZARO, P.F. (1985) *Masonería y Libre pensamiento en la España de la Restauración*. Madrid, Publicaciones U.P.C.M.
  - (3) GHYKA, M.C. (1978) *El número de oro. Ritos y ritmos pitagóricos en el desarrollo de la civilización occidental*. Barcelona, Poseidón.

de la Grècia antiga, arriba fins a l'actualitat. Es tracta, en definitiva, del vell tema de les societats de filòsofs que, des de Pitàgores, estan dedicades a l'estudi de les ciències.

D'aquesta manera, la maçoneria entronca amb aquelles ràncies aspiracions racionalistes que cercaven, a través d'un neoplatonisme enriquit amb les aportacions lul·listes, una mena de *mathesis*, a manera de llenguatge universalista. Sota l'empremta de Lull es pretenia elaborar un saber universal de marcat caràcter simbòlic i hermètic, mediatitzat per una literatura naturalista i cabalística que va trobar una excel·lent caixa de ressonància en autors com Agripa von Nettesheim i Giordano Bruno.

Es revivia així el sempitern somni humà de les societats filosòfiques. La famosa acadèmia científica propugnada per Bacon en la seva utòpica *Nova Atlàntida* assoleix, des d'aquest prisma, una especial rellevància gràcies, precisament, a aquest ideal científic, universalista i de caràcter societari.

També des d'una perspectiva històrico-pedagògica sobresurt la figura de Comenius (1592-1670), reivindicada pels rosa-creu com un dels seus grans apòstols. Comenius va articular un projecte que pretenia desenvolupar el programa de la *pansofia* -nom que recorda la gnosi hel·lenística- i que aspirava a aplegar tot el material científic existent en una obra enciclopèdica.

La personalitat de Comenius ha atret l'atenció i estudi dels més experts investigadors sobre maçoneria. El professor Pedro Álvarez, de la Universitat de Comillas, suggereix -en un article recent-⁴ la possibilitat que Comenius fos el predecessor de les Constitucions d'Anderson, carta magna de la maçoneria especulativa. El mateix objectiu *pansòfic* de Comenius es concreta, tal com apareix en la seva obra la *Didàctica Magna*, en la instauració d'un col·legi universal de savis arribats d'arreu. Però aquesta voluntat universalista no només cerca un saber purament humà. Inspirat per una vocació gnòstico-teològica persegueix, igualment, una transcendència religiosa.

El nom de Comenius animarà bona part dels principis pedagògics de la maçoneria, i en destaca -i aquí seguim de nou les opinions del professor Pedro Álvarez- el projecte social i polític basat en la *sinarquia* (llengua i govern universals), com a eix motor d'una pedagogia capaç d'educar en els principis de fraternitat, pau, solidaritat i tolerància religiosa. Les Constitucions d'Anderson,

---

(4) ÁLVAREZ LÁZARO, P.F. (1979) «La Institución Libre de Enseñanza y el Universalismo masónico europeo». *Revista de Occidente*, núm. 101, octubre, pàgs. 88-106.

aparegudes el 1723, vindrien a institucionalitzar els objectius universalistes d'una naixent maçoneria especulativa que es presentava com una escola de formació humana en pretendre convertir el maçó en ciutadà del món.

La maçoneria, entesa com a escola de formació humana, va triomfar en els països centreeuropeus. Seguint el camí encetat per Comenius, uns altres autors compartiran aquest mateix ideal formatiu. Lessing, Herder, Goethe, Fichte, i especialment el mateix Krause, són fidels representants d'una línia de pensament pedagògic encaminada a fomentar rigorosos ideals ètics, de caràcter personal i individual, que respondran satisfactòriament a les exigències d'una nova situació universalista i cosmopolita, àvida per suprimir les diferències existents entre els membres del gènere humà, homes que a partir d'aquest moment seran reconeguts finalment com a germans.

La maçoneria constitueix, al capdavant, un humanisme prometeic, desplegant el seu projecte de filantropia, en el qual l'educació pren un paper primordial com a garant de la reforma de la humanitat. L'optimisme pedagògic propi de l'època, i una confiança extrema en les possibilitats emancipadores de la raó humana, garantien als ulls de la maçoneria la viabilitat i l'èxit del seu programa de regeneració social.

Fornida amb tota una simbologia d'origen geomètric (compàs, escaire i plomada, entre d'altres), la maçoneria admet la tesi que el progrés, refermat pels avenços científics i tècnics afavoriria, en primer lloc, l'esquerda, i més tard l'ensorrada, d'aquelles concepcions dogmàtiques que, al seu entendre, impedièn, de feia segles, la convivència harmònica de la humanitat en benefici de l'obscurantisme i de la tirania.

El projecte maçònic a Catalunya

S'ha d'admetre, sense fer-hi massa objeccions, que la maçoneria, a la Catalunya del dinou, va ser un moviment marginal. El desenvolupament de la maçoneria exigia que el país tingués una burgesia progressista, capaç de capitalitzar i propagar entre nosaltres les velles declaracions programàtiques que van donar sentit a les revolucions polítiques del segle XVIII. Però Catalunya no comptava amb el brou de cultiu adequat. La dinàmica de la revolució burgesa es va resoldre al Principat en clau conservadora. Com s'ha dit ja tantes vegades, Prat de la Riba i la Lliga Regionalista van guanyar la partida

-si més no, fins al 1931-, neutralitzant qualsevol altra mena d'alternativa.

Valentí Almirall va ser, sens dubte, el gran sacrificat en aquest procés, en dissipar-se la possibilitat d'assumir un ideari políticament radical i federalista, filosòficament positivista i socialment regeneracionista que sintonitzava, sens dubte, amb els postulats de la maçoneria. Principis com els de tolerància, filantropia i laïcisme, estaven tan presents en la doctrina política d'Almirall com en la ideologia de la maçoneria. En aquest sentit, cal no oblidar l'opinió de Conrad Roure, actiu col·laborador d'Almirall, que en les seves memòries publicades sota el títol de *Recuerdos de mi larga vida* (1925) constata la fredor i el distanciament amb què la burgesia catalana va acollir els principis maçònics. Per a Roure, «la francmasonería, con su carácter proteccionista, se nos brindaba como un refugio para quienes no teníamos otro medio de vida que el ejercicio de nuestra carrera y en la mencionada secta nos cobijábamos cuantos nos llamábamos demócratas».

La manca de suport va conduir la maçoneria catalana a esdevenir refugi i seu de lliures pensadors de diferent procedència. Els socialistes marxistes, però, es van abstenir de col·laborar-hi. Pel contrari, els anarquistes van assumir en molts moments una actitud de franca cooperació. Convé remarcar, d'altra banda, que l'aparició del lliure pensament no tingué lloc fins tardanament. Només a partir de la revolució de 1868 el lliure pensament va exterioritzar públicament les seves activitats.

No obstant això, l'acció pública de la maçoneria en favor de l'ensenyament laic no va adquirir un perfil net fins a la Restauració borbònica, i molt especialment a partir de l'accés dels liberals de Sagasta al poder el 1881. El laïcisme escolar, d'altra banda, a partir d'aquest moment, es va inspirar en l'exemple francès. Les reformes educatives dutes a terme per la III República francesa, dirigides pel ministre d'instrucció pública, Jules Ferry, no van ser estranyes a l'acció de la maçoneria. La *Lliga de l'Ensenyament* de Jean Macé, promotora del laïcisme escolar, ha de ser interpretada sota aquesta òptica.

En el cas de Catalunya, el laïcisme escolar va florir arreu, com a resposta a iniciatives de diferent procedència i significació. Maçons, lliures pensadors de totes les escoles i anarquistes van articular mil i una lligues i confederacions que es van succeir les unes a les altres, com a conseqüència de múltiples escissions i fusions. La més coneguda va ser la Lliga Universal Anticlerical de Librepensadores, fundada el 1882 per l'ex-escolapi Bartomeu Gabarró i Borràs. Com a segregació d'aquesta, i en protesta per l'autoritarisme del seu director, el 1884 es va organitzar a Barcelona una Associació Universal de

Librepensadores. Alguna d'aquestes organitzacions, com la Unió Barcelonense de Librepensadores, depenia directament de la maçoneria.

El laïcisme escolar

La maçoneria catalana es va adonar de la importància del foment del laïcisme escolar. La lògica Sagesse de Barcelona va deixar constància el 1882 en les pàgines de l'òrgan de la maçoneria local, *El Mallete*, que si la maçoneria pretenia estendre'n els dominis i sembrar-ne la benèfica influència, no havia d'oblidar la instrucció completament laica. Maçoneria i laïcisme van caminar plegats a partir d'aleshores i durant molt de temps. Es considerava la via pedagògica com un vehicle ràpid i eficaç per a l'emancipació del gènere humà, redimint-lo de les funestes influències eclesiàstiques. El text que reproduïm a continuació és prou substanciós:

«La enseñanza laica, ha de ser en todas ocasiones un arma noble como pocas, y útil (por más que parezca paradoja) como ninguna, de la qual la masonería debe hacer presa para luchar contra esas absurdas tendencias retrógradas y miserables que pretenden detener la marcha triunfante del progreso, que nuestra Institución ha de propagar por doquier. La masonería ha de hacer al hombre libre, la masonería debe educar con cuidado las inteligencias sin torcerlas en un sentido o en otro; mañana que éstas estén en circunstancias de poder comprender, escogerán libérrimamente la idea, la ciencia, la religión que más les agrade, la doctrina que más les convenga y satisfaga.»⁵

Coherentment amb aquests objectius, la maçoneria va vertebrar un seguit d'alternatives per fomentar l'ensenyament laic, aspecte que es recull en la major part de reglaments i estatuts de les diferents lògies. Fundar una escola o contribuir a la conservació d'alguna que ja estigués creada era preocupació comuna entre els cercles maçònics. La maçoneria barcelonina va organitzar una Societat de Amigos de la Enseñanza Laica, que va desplegar una intensa activitat durant la dècada dels vuitanta, fins a culminar el 1888, aprofitant l'avinentesa de la celebració de la Exposició Universal, amb la convocatòria d'un congrés laicista.

---

(5) *El Mallete*, núm. 11, 15 d'abril de 1882.

Aquesta Societat de Amigos de la Enseñanza Laica va adoptar, en diferents moments, denominacions diverses, com les de Centro de la Enseñanza Laica, Centro de Amigos de la Enseñanza Laica o la de Centro Cosmopolita de Enseñanza Libre Popular de Cataluña. Paral·lelament, va crear una Institución de Escuelas Laicas, i un òrgan superior, amb la finalitat de controlar totes aquestes activitats, a manera de junta de govern i d'administració de les escoles laiques.

La lluita pel control de les escoles laiques. Les campanyes de Bartomeu Gabarró

Les notícies que tenim de la Societat de Amigos de la Enseñanza Laica són certament fragmentàries, per la qual cosa molts aspectes de la seva existència apareixen desdibuixats. Desconeixem, fins i tot, el nombre d'escoles que controlava directament, tot i que hi ha indicis per suposar que no n'eren gaires. De tota manera, podem afirmar que reunia un ampli conglomerat de forces polítiques, des de republicans, com Vallès i Ribot, fins a anarquistes, com Lluanas i Pujals. D'entre les activitats públiques de la Societat Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica, en destaca la seva oposició sistemàtica a la Unión Española de la Liga Universal Anticlerical de Librepiensadores que dirigia, des de Barcelona, Bartomeu Gabarró i Borràs. De fet, hom pot parlar d'una lluita interna pel control de les escoles laiques, polèmica que supera l'àmbit local per esdevenir una discussió de més gran envergadura. Gabarró havia creat una Confederación Española de Enseñanza Laica que, a més d'entrar en competència amb la Societat Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica, va originar una profunda discussió al si de la maçoneria local La lògia barcelonina Avant, fundada per Rossend Arús el 1879, es va negar a admetre-hi el director de la Unión Española de la Liga Universal Anticlerical de Librepiensadores, el qual era acusat de posseir un passat indecorós i sinistre per a un maçó. La figura contradictòria de Gabarró va concitar l'animadversió no només de la maçoneria, sinó també de nuclis de lliures pensadors afins. Al començament del 1884, *Las Dominicales* suspenien l'intercanvi amb *La Tronada*, periòdic portaveu de les campanyes laicistes que Gabarró promovia des de Catalunya de cara a tot Espanya. Però deixant de banda aquestes disputes i controvèrsies, hom no pot negar l'èxit obtingut per Bartomeu Gabarró en el seu publicisme escolar laicista.

Les activitats dutes a terme a Catalunya per Bartomeu Gabarró i Borràs tenien uns clars ascendents francesos. La seva Liga Anticlerical

va sorgir a remolc de les campanyes realitzades a França per Leo Taxil, mentre que la seva Confederació de Ensenyament Laic recordava, en molts aspectes organitzatius, la Lliga d'Ensenyament de Jean Macé, el qual lluitava, a la França del dinou, per un ensenyament obligatori, laic i gratuït.⁶

En tot cas, la Liga d'Ensenyament va mantenir excel·lents relacions amb la maçoneria francesa, sovintejant-se la filiació a ambdues institucions. A imatge de la Liga d'Ensenyament, Gabarró va procurar incorporar i aclimatar a la península els vents que bufaven a la nova França, com a conseqüència del Fracàs de Sedan, entroncant amb les esperances interiors que, d'alguna manera, mantenien una fidelitat respecte dels valors representats per la vella guàrdia republicana. No ens ha d'estranyar, doncs, que Gabarró mantingués cordials relacions amb líders republicans com Pi i Margall i Ruiz Zorrilla.

La Confederación Española de Enseñanza Laica havia nascut al final de 1880 de la mà de Miquel Vives, lliure pensador vinculat als corrents espiritistes, encara que el seu veritable dinamitzador va ser Gabarró, el qual va fundar dos periòdics: *El Eco de la Enseñanza Laica* (1881) i *La Tronada Anticlerical*, que va perdurar durant uns quants anys de la dècada dels vuitanta. La Confederación Española de Enseñanza Laica va tenir més vigor que no pas la Sociedad Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica, tutelada com ja hem vist abans per la maçoneria barcelonina, com va remarcar un dels primers estudiosos del moviment del laïcisme escolar a Espanya, el 1908.⁷ Paral·lelament a la *Confederación*, Gabarró va donar forma a una Liga Universal Anticlerical de Libre-pensadores, organitzada a semblança de la Liga Anticlerical de Leo Taxil. Taxil mateix, en les seves *Confessions d'un ex-lliure pensador*, admet que, el 1882, es va crear a Espanya una lliga a Espanya basant-se en la seva experiència. En una crida llençada pel mateix Gabarró el 1883, a manera de *Consultor para la Unión Espa-*

-
- (6) Comunament, Macé és presentat com un antecedent il·lustre del reformisme escolar de la III República francesa, que de la mà de Jules Ferry va consagrar un ensenyament genuïnament republicà oposat a l'educació confessional, i desitjós d'acabar amb l'hegemonia dels ordes religiosos dedicats a la formació del jovent. El programa de Macé propugnava una escola lliure de qualsevol presència religiosa, capaç de garantir, a nivell escolar, el principi de la llibertat de consciència. El laïcisme, per a Macé, no era un pur i simple ateisme de caràcter dogmàtic. En efecte, Macé assumia una vella tradició pedagògica que venia dels temps de la Convenció i que té en Condorcet un dels seus millors representants. Macé va articular una federació de societats lliures a nivell estatal.
- (7) Vegeu els articles publicats per William Heaford, sota el títol «Histoire des écoles rationalistes en Espagne», apareguts en *L'école rénovée*, núms. 3, 5 i 7, corresponents a l'any 1908.

ñola de la Liga Universal Anticlerical de Librepensadores, convocava totes les forces, sense fer distinció d'escola: «[...] ya sea racionalistas, ya ateos, ya socialistas, ya espiritistas, ya masones, tanto si sois del rito francés como del español [...] contribuid a la regeneración intelectual fundando en cada agrupación, cada logia, cada casino un escuela laica [...]». A aquesta crida de solidaritat, hi van respondre els diversos sectors reclamats, i es va anar organitzant un front comú integrat per anarquistes, espiritistes i maçons, que es va anar disgregant progressivament a mesura que hi creixia l'hegemonia personal de l'anomenat doctor Gabarró. A part de l'actitud personal del seu promotor, la Unión Española de la Liga Universal Anticlerical de Librepensadores es va presentar com un fidel aliat de l'ensenyament laic, capaç de perfeccionar l'individu mitjançant la veritat científica, el lliure pensament i una nova moral natural.

Juntament a les seves escoles laiques, disseminades arreu de la geografia espanyola en un nombre aproximat a les dues-centes, Gabarró va organitzar una editora anticlerical capaç de subministrar-los llibres de text. Procurava reclutar el professorat per als seus establiments a través d'anuncis publicats a diferents mitjans de comunicació. L'escola creada per ell que es deia «Luis Blanc» servia de banc de proves per als mestres de les seves escoles. En principi, els mestres eren triats entre aquelles persones que tinguessin una suficiència intel·lectual comprovada, sense exigir-los cap títol acadèmic. Més tard, va demanar als aspirants que fossin batxillers i que coneguessin el francès i la tenidoria de llibres. L'organització de Gabarró pretenia donar resposta a les necessitats escolars d'un sector de la població espanyola proper o afiliat a la maçoneria. També ell aspirava a transmetre una visió universalista de la humanitat, encunyant el neologisme *pandotropisme* (pan, «tots»; *antropisme*, «home»), que recollia aquella aspiració de tot per a la humanitat, i l'objectiu del qual no era altre que facilitar la cooperació mútua entre tots els homes. Gabarró repeteix els tòpics tan coneguts d'«unificar la humanitat», «il·lustrar», «protegir», «emparar» i sostreure tot individu del clericalisme. Un principi fonamental era que l'home produeixi i visqui del seu treball i que regni l'harmonia social mitjançant l'ajut i suport fraternal. L'emblema d'aquesta lliga era format per un pic, símbol de la destrucció del clericalisme, un compàs, un símbol de la regeneració social per la justícia i la llum de la raó, damunt dues mans enllaçades, expressió de la fraternitat universal. Amb el *pandotropisme*, Gabarró connectava, un cop més, amb aquelles aspiracions universalistes, d'inqüestionables ressonàncies lul·listes i comenianes, tan estimades, d'altra banda, per la mateixa maçoneria.

Tot i això, el publicisme del paradoxal doctor Bartomeu Gabarró i Borràs -que finalment va concloure les seves campanyes laicistes retornant a la disciplina eclesialística- va ser combatut per la maçoneria

catalana de l'època, articulada a l'entorn de la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana, de la qual era gran mestre el patrici barceloní Rossend Arús i Arderiu (1845-1891). La tasca pública d'Arús mereix que ens hi aturem una mica. Director de diverses publicacions de caràcter lliure pensador, va dinamitzar un Centro Cosmopolita, a manera d'associació lliure i popular dedicada a la instrucció per al foment de les arts i la beneficiència privada. Entre els objectius del Centro Cosmopolita, cal assenyalar, en la millor de les tradicions humanitàries pròpies de la maçoneria, l'obertura d'escoles i biblioteques públiques per tal de difondre la il·lustració popular, la protecció de l'art i l'assistència benèfica a través d'hospitals, cases d'assistència, asils i ajut a la llar. Arús, a través de la Gran Lògia Simbòlica Regional, va fer costat a les diferents associacions que feien proselitisme laicista i que competien amb les campanyes del Dr. Gabarró.

Precisament, per tal de frenar l'èxit de les empreses gabarro-nianes, es va convocar el setembre de 1888, amb motiu de celebrar-se a Barcelona l'Exposició Universal, un Congreso de Amigos de la Enseñanza Laica que reunís tots aquells sectors, de diversa procedència, però vinculats pel mateix desig d'instaurar una organització sistemàtica que donés sentit a les múltiples iniciatives que sorgien arreu de la geografia catalana. Els firmants de la convocatòria testimonien l'heterogeneïtat de la crida, ja que al costat de les lògies, trobem societats obreres, dirigents del proletariat, periòdics lliure pensadors, com també líders feministes. Tot aquest conglomerat desitjava la configuració d'una Federació Espanyola d'Escoles Laiques, organitzada sota uns principis federatius que respectessin l'autonomia dels individus i les societats adherides. L'anhel dels convocants d'aquest congrés laic era que tot ateneu, casino, centre recreatiu o lògia, tingués una escola laica. Sobta, en la nostra opinió, la procedència interclassista dels firmants dels diferents manifestos. Burgesos i proletaris es van unir aleshores per la defensa del lliure pensament i del laicisme escolar. No obstant això, les lògies maçòniques catalanes exigien quotes elevades, allunyades de les possibilitats econòmiques dels obrers industrials. I no només això. La maçoneria apareixia com una alternativa elitista, tenint en compte que la mateixa Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana tenia entre els seus principis que per tal de ser-hi iniciat calia gaudir d'una posició independent i benestant, o exercir una professió lliure i honrosa que assegurés mitjans econòmics suficients per mantenir una vida digna. Possiblement per tot això, la classe treballadora va crear lògies pròpies com, per exemple, Emancipación, integrada exclusivament per obrers, majoritàriament militants anarquistes, que no van tenir inconvenient a afegir les seves forces

a les de la maçoneria, aliança que es va mantenir els primers anys del nou-cents.

El Congreso de Amigos de la Enseñanza Laica va tenir el suport de la maçoneria catalana i madrilenya. *Las Dominicales del Libre-pensamiento*, corresponent al 23 de setembre de 1888, va instar els seus organitzadors a continuar difonent l'educació entre les masses, duent el laïcisme «al seno de los grandes Orientes masones, a las Res. Log. de los valles españoles, al seno de las agrupaciones obreras para que se emancipen de la tiranía clerical que tanto diviniza al capital y a los privilegios existentes», i exhortant paral·lelament tots els partits polítics a desenvolupar una política laicista -tan tèbiament acollida, per exemple, per Pablo Iglesias i pel Partit Socialista Obrer Espanyol. Calia educar lliurement el poble espanyol per consolidar aquells valors democràtics que garantien la lliure circulació de les idees, pas previ per acabar amb l'imperi de les forces clericals. El Congreso va aplegar unes setanta adhesions corporatives i igual nombre d'individuals, i va acordar l'aprovació dels estatuts d'una naixent Sociedad Autónoma de Amigos de la Enseñanza Laica que va tenir una vida efímera. Segons sembla, hi va haver tensions des dels primers moments, ja que alguns pensaven que la qüestió escolar i laicista continuava sent un tema menor, que havia de deixar pas a discussions i problemes de més gran dimensió, com ara l'emancipació econòmica.

Els sectors acostats a la maçoneria veien en el laïcisme una via per a la millora i reforma del gènere humà, mentre que d'altres nuclis, de tendència anarquitzant, propugnaven un laïcisme revolucionari al servei de la classe obrera. En tot cas, la veritat és que les darreres notícies de la sociedad daten dels darrers mesos de 1889, quan es va voler salvar, en un últim intent, la supervivència de l'organització, que va desaparèixer silenciosament de la vida pública. Van fracassar els intents per establir una xarxa de coordinació i control entre les diferents escoles laiques escampades arreu del Principat, i es va tornar a la iniciativa particular i personal, enfront del continu èxit de les escoles de la Confederación Española de Bartomeu Gabarró. Aquest prosseguí amb les seves campanyes públiques, fins que a mitjan la darrera dècada de segle va posar fi a les seves activitats.

La retractació de Gabarró es va publicar en la premsa barcelonina el 1897; hi va abjurar del seu passat i va condemnar els grups anticlericals i les escoles laiques que depenien d'ell. Parafraçant Plutarc, podríem dir que Taxil i Gabarró constitueixen, en cert sentit, unes autèntiques vides paral·leles.

Les campanyes laicistes de José López Montenegro

Entre 1883 i 1884 va aparèixer una Institución de Escuelas Laicas, que va desplegar una febril campanya en favor de la creació i sosteniment d'escoles laiques i que va organitzar diverses vetllades instructives per tal d'acaptar fons amb què atendre les necessitats d'aquestes escoles. Al front d'aquest moviment apareixen tres incansables propagandistes de l'època: José López Montenegro, procedent del camp internacionalista, articulista en diferents publicacions de lliure pensament, director de periòdics anarquistes, com *Los desheredados* (1882-1884) i *El proletariado* (1884), i que va fer servir dins l'àmbit de la Institución el pseudònim d'A. Tudury Pons; Ferran Tarrida del Màrmol, infatigable divulgador de l'acràcia i del lliure pensament, enfrontat als esperitistes per la seva fe indestructible en el materialisme, col·laborador de Ferrer en *L'école renouée* i present en múltiples empreses llibertàries; per últim, Cristòfol Litrán, actiu i gelós membre de la maçoneria local que, juntament amb els anteriorment esmentats, va servir de nex en les activitats empreses uns anys després per Ferrer a Barcelona. Hi va haver, sense cap dubte, contactes i vincles entre la Institución de Escuelas Laicas i la maçoneria. La Institución de Escuelas Laicas apareix a mig camí entre els cercles maçònics i els obreristes, amb un clar predomini dels primers.

A la vista de les notícies inserides, a manera d'entrefilets i gasetilles a la premsa de l'època, podem afirmar que la Institución de Escuelas Laicas va ser la capdavantera de l'activitat maçònica en pro del laicisme escolar, que venia capitalitzant la Societat Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica. A la *Institución*, hi coincidia gent de procedència heterogènia majoritàriament vinculada a la maçoneria, que, tot i no controlar directament un nombre excessiu d'escoles, ajudava de manera decisiva en l'organització d'actes propagandístics. Sense exagerar, només a Barcelona van arribar a organitzar anualment, entre 1883 i 1884, al voltant de cent actes propagandístics. La *Institución* perseguia divulgar els idearis laics amb una clara vocació peninsular. El seu objectiu superava l'esfera purament regional per abastar tot el territori nacional, encara que la seva tasca va ser més ideològica i, per tant, de caràcter publicitari que no pas pràctica. Per aquest segon aspecte, la maçoneria ja hi comptava amb d'altres entitats. Sigui com vulgui, la Institución va restar oberta a elements aliens a una estricta observança maçònica. Hi va haver líders obrers, i de notòria significació, que, com López Montenegro, feien compatible llurs teories revolucionàries amb una militància maçònica.

Aquest mestre va dur a terme una feina desbordant; cansat i desil·lusionat en part, va deixar Catalunya cap al 1887 i va marxar

a Madrid, per prosseguir-hi les seves campanyes, que hi van tenir un excel·lent acolliment. Abans de marxar de Catalunya, l'abril de 1887, va firmar un entrefilat adreçat als «Catalanes», en el qual es llegia, entred'altres coses, que «los ideales que informan la Institución de Escuelas Laicas en España son muy superiores a los organismos sociales que determinan el modo de ser de la civilización que alcanza actualmente el pueblo español», i continua en termes com els següents, i que palesen la seva condició de pioner en el camp del laïcisme escolar: «Las grandes causas exigen grandes sacrificios y su iniciador es siempre el que tiene que saborear la hiel de la amargura, porque lo más difícil es el empezar un movimiento de una institución que se levanta sin recursos de ninguna clase y sólo cuenta con el esfuerzo de un individuo que abraza el sacro entusiasmo de sus convicciones». En aquest text, que té molt de testament, insistia que l'educació era vehicle de regeneració social, assenyalant-hi també que l'iniciador «ha de permanecer en la región de los ideales sin abdicar ni transigir con la sociedad imperfecta que trata de regenerar». Serà, doncs, responsabilitat de la pedagogia preparar les noves generacions perquè imperi damunt la terra el «reinado de la paz, del amor, de la ciencia y del trabajo en la gran familia humana, de suerte que todo aquel que inculque el espíritu de secta en la escuela es un enemigo de su conciencia y sólo un fanático o explotador de sus deberes fraternales», termes emprats comunament per la maçoneria de l'època. López Montenegro va comprendre que la seva tasca en terres catalanes, tot i no ser del tot inútil i estèril, havia conclòs, si més no temporalment.

La Institución de Escuelas Laicas, encara que no va assolir l'objectiu d'implantar massivament escoles laiques, va contribuir en canvi amb les seves campanyes públiques, en gran manera, al desenvolupament del lliure pensament, i va preparar una terra fèrtil per a la recepció de noves perspectives històriques, com la ferrerista. També a López Montenegro trobem, anticipant el mateix Ferrer i Guàrdia, una doble filiació: la de lliure pensador, vinculat a la maçoneria, i la de dirigent obrerista, de caràcter anarquitzant. El laïcisme del primer presentava aspectes peculiars quan s'adreçava a un públic proletari, al qual parlava d'ensenyament integral, lliure, gratuït, obligatori, seguint la més pura tradició socialista antiautoritària. En un article inclòs en el seu llibre *El botón de fuego*, assignava a l'ensenyament laic els objectius següents: «Destruir el dios del altar y el dios bayoneta, destruir el robo, el engaño y la muerte, vencéndolos con el trabajo, con la verdad y con la vida; así está comprendida la doctrina del librepensamiento, libre examen o laicismo».⁸

(8) LÓPEZ MONTENEGRO, J. (1902) *El botón de fuego*. Pròleg de Sebastián Suñé. València, Biblioteca de Orientación Sociológica.

López Montenegro va ser nomenat venerable de la lògia Emancipación; va retornar a Catalunya per exercir de mestre laic a Sallent, durant la darrera dècada del segle passat, i va continuar defensant, amb força renovada, el laicisme escolar des de les pàgines de la premsa maçònica. En el *Boletín de Procedimientos del Soberano Gran Consejo General Ibérico*, de Madrid, va inserir el 1895 uns quants treballs on, a més de justificar la col·laboració entre maçons i anarquistes, va exposar els seus principis pedagògics derivats de l'observació de l'univers. En conclou que, de la mateixa manera que existeix una llei universal que regeix tot el cosmos, també la societat humana, a tall de microcosmos, ha de respondre a uns criteris de solidaritat, respecte i mutu ajut, per la qual cosa cal apel·lar a una nova educació que fomenti la pràctica d'accions bondadoses entre els homes. Aquest sentit ètic i filantròpic de l'educació havia d'anar acompanyat d'una instrucció curta -la seva base continua sent, a hores d'ara, saber llegir, escriure i comptar- que facilités l'accés a una ofici o professió. Aquesta instrucció, entesa com a vehicle de promoció personal, és la que emancipa l'ésser humà, en fer-lo subjecte de drets i deures, alliberant-lo dels honors, privilegis i distincions de l'antic règim. Així mateix, la instrucció demostra que la dona i l'home, sense distinció de color o raça, són mereixedors d'un tracte igual. Obrant d'aquesta manera, s'imposarà una moral universal, de caràcter positivista, que només tindrà el manament de l'amor.

El laicisme de López Montenegro va ser semblant al defensat a tota la península ibèrica: contradictori i paradoxal. Des del vessant maçònic, va postular un laicisme escolar de to burgès i reformista, i des del vessant proletari, va predicar un laicisme revolucionari inspirat en les directrius de la I Internacional, en els dictàmens dels diferents congressos de l'AIT i en les conclusions emanades de la Federació Regional Espanyola.⁹

Van coexistir, per tant, a l'Espanya de final de segle, dues menes de laicisme: un liberal, de caràcter burgès, emparentat amb la reforma escolar de la II República francesa, al qual feia costat la maçoneria europea, i un altre laicisme revolucionari, de tarannà proletari, propi dels nuclis anarquistes. Entre els dos hi va haver coincidències, com llur anticlericalisme visceral i l'acceptació dels idearis positivistes, alhora que profundes divergències. Els anarquistes van donar suport a contracor, a les escoles laiques, perquè en realitat van preferir les escoles integrals, en les quals el missatge contra la societat establerta era pura dinamita. Aquest va ser l'únic matís diferencial entre unes i altres escoles. Els anarquistes van defensar

---

(9) A la reunió celebrada el 1882, a Sevilla, va aconsellar a les federacions locals establir escoles laiques per a la instrucció dels treballadors.

els seus propis punts de vista -per exemple, a *La Tramontana*- però els va mancar la força suficient per poder mantenir les seves pròpies iniciatives, i es van veure obligats a combatre al costat de la maçoneria.

A manera de síntesi final

La maçoneria catalana, seguint les orientacions de l'universalisme maçònic, va procurar -en la mesura de les seves minses possibilitats- desenvolupar i fomentar el seu ideari com a escola de formació humana. Però la seva feblesa va impedir que les lògies, lligues i confederacions estructurassin un publicisme sistemàtic, amb la qual cosa es van veure abocades a articular moviments marginals oberts, però, a la col·laboració amb altres forces més o menys afins. Els anarquistes van ser, sens dubte, els seus principals companys de viatge.

Només d'aquesta manera van desplegar campanyes a favor del laïcisme escolar que van ser torbades tant per l'oposició dels sectors tradicionals de la societat, com per les contínues lluites intestines que sacsejaven la causa del lliure pensament. Haurem d'esperar a temps millors -ja entrat el segle xx- perquè l'activisme educatiu de la maçoneria es dinamitzi. L'arribada de Ferrer i Guàrdia a Barcelona el 1901 té molt a veure amb aquesta reactivació, tenint en compte que en el fundador de l'Escola Moderna es dona la doble condició de maçó i d'anarquista. Però, això, ja són figures d'un altres paner.

Abstracts

Los articulistas presentan en su trabajo una lectura pedagógica de la masonería, analizando algunos de los aspectos que permiten definirla como escuela de formación puramente humana. Las sociedades de filósofos son conocidas des de la antigüedad. Siguiendo esta tradición y asumiendo un ideal sinárquico (lengua y gobierno universales), diferentes autores a lo largo de la historia del pensamiento universal, han pretendido dar forma a un saber enciclopédico y universalista. La masonería asumirá buena parte de estas aspiraciones, configurándolas de una manera hermética y simbólica. Los ideales filantrópicos de la masonería encontraron cierta acogida en la Cataluña decimonónica. La labor educativa de la masonería -mediatizada por la lucha anticlericalse limitó a la defensa y protección del laicismo escolar. En medio de luchas intestinas las diferentes logias no pudieron articular movimientos pedagógicos con carácter sistemático. Este estado de cosas determinó la institucionalización de frentes amplios en los que siempre participa activamente la masonería, siendo por lo general los anarquistas sus mejores compañeros de viaje.

Les auteurs présentent dans leur ouvrage une lecture pédagogique de la Franc-maçonnerie et ils font l'analyse de certains aspects qui permettent de la définir en tant qu'école de formation purement humaine. Les sociétés de philosophes remontent à l'antiquité. Se conformant à cette tradition et assumant un idéal synarchique (langue et gouvernement universel), plusieurs auteurs ont cherché à façonner un savoir encyclopédique et universaliste. La Franc-maçonnerie assumera la plupart de ces aspirations et elle va les modeler d'une manière hermétique et symbolique. Les idéaux philanthropiques de la Franc-maçonnerie ont trouvé un certain accueil dans la Catalogne du dix-neuvième siècle. L'action éducative de la Franc-maçonnerie - médiatisée par la lutte anticléricale - s'est bornée à la défense et à la protection de la laïcité scolaire. Au milieu des luttes intestines les différentes loges n'ont pas réussi à systématiser des mouvements pédagogiques. Cette situation a déterminé l'institutionnalisation de larges fronts auxquels la Franc-maçonnerie a toujours participé activement, étant en général les anarchistes leurs meilleurs compagnons de route.

The writers present here a pedagogical view of freemasonry, analysing certain aspects of it which permit it to be seen as a purely human association. Societies of philosophers have been known since earliest times, and following this tradition, with synarchic (universal language and government) ideals, various authors throughout the history of thought have attempted to give material form to encyclopaedic, universal knowledge. The freemasons were to a large degree inspired by this ambition, giving it a hermetic, symbolic shape. The philanthropic ideals of the freemasons found a degree of acceptance in the Catalonia of the 19th century, and their educational work, through their anticlerical struggle, was limited to the defence and protection of lay education. Fraught by internal struggles, the different lodges were unable to form systematic pedagogical movements, a state of affairs which led to the institutionalisation of wide fronts in which the freemasons always played an active role, their closest travelling companions generally being the anarchists.